

SAİT ÇETİNOĞLU: Varlık Vergisinin Aşkale- Erzurum Cephesi: Yorgo Hacıdimitriadis'in Aşkale- Erzurum Günlüğü

Posted on 31/10/2014

İttihatçı gelenekten gelen bir etnik temizlik kırıbağı olarak ,yakın tarihimizin karanlık sahifelerinden biri olan Varlık Vergisine ilk ışık tutanlardan Ayhan Aktar, Yorgo Hacıdimitriadis'in Aşkale- Erzurum Günlüğü (1943)[1] adlı son çalışması ile Varlık Vergisi ve ardından gelen toplama/çalışma kampları dehlizlerinden birini daha aydınlatmıştır. Aktar çalışmasını Varlık Vergisi uygulamasına itiraz ederek görevlerini bırakan vicdan sahibi maliye müfettişleri İhsan Arat ve Ekrem Türkay'ın hatıraları önünde saygıyla eğilerek o vicdan sahibi insanlara ithaf eder.

Aktar'ın çalışması bütünlüklü bir çalışmadır. Hacıdimitriadis'in günlüklerini açığa çıkarmasının yanında konunun değişik veçhelerine işaret ettiği gibi sonuçlarını da irdeler; bu bakımdan 1951 yılında verginin uygulayıcısı Faik Ökte'nin Varlık Vergisi Faciası adlı çalışmasından beri üstü örtülen bu insanlık dışı ve azınlık karşıtı uygulamaya ilk parmak bastığı 1996 yılında yayınlanan Varlık Vergisi ile ilgili ilk Varlık Vergisi ve İstanbul adlı incelemesinden bu yana bu konudaki derinlikli analizleri kapsayan makaleleri ve kitaplarıyla Cumhuriyet tarihinin utanç sahifelerini aralamaya devam ederek bu kez Varlık Vergisi adlı kanun gömleği giydirilmiş talan uygulamasının Aşkale- Erzurum cephesini Yorgo Hacıdimitriadis'in Aşkale Günlüklerini yayına hazırlarken konu ile ilgili önemli yeni analizlerini de kitaba ilave ederek konuya daha da açıklık getirmiştir. Aktar bu çalışmasıyla kendisinden sonra bu konuda yayınlanmış çalışmaları da bütünsel bir bakış açısı içinde değerlendirerek Yorgo Hacıdimitriadis'in anlattığı acı hikayeyi belli bir çerçeveye oturmuştur.

Varlık Vergisini uygulamacısı Faik Ökte ile ilgili bir değerlendirmeyi de okuyucularına sunan Aktar. Bu vergi adı altındaki talanı tekrar gün ışığına çıkarıp gündeme taşıyan maliye bürokratının Varlık Vergisi sonrası serüveni bir anlamda Aktar'ın çok partili siyasi yaşamın da bir anlamda eleştirisidir.

Aktar'ın Varlık Vergisi sürecinde psikolojik operasyonun bir parçası olan basın meseleye yaklaşımının utanç verici vesikalarının örneklendirilmeleri de bir anlamda günümüze de ibretle ışık tutar. Basın hala değişmemiş her alanda iktidarın/hükümetin psikolojik operasyon aparatı olarak çalışmaya devam etmektedir.

Varlık vergisi üzerindeki her son çalışma bir eksiğin tamamlanmasını ifade eder. Varlık Vergisi, üzerinde birçok çalışma yapılmasına rağmen hala tamamiyle aydınlatılmamış bir konudur. Arşivleri kapalıdır. Her yeni çalışma bu karartılmayı aydınlatmaktadır. Bu bakımdan Hacıdimitriadis'in günlüklerinin gün ışığına çıkarılması konun önemli bir veçhesine ışık tutar.

Aktar çalışmasında Varlık Vergisi komisyonlarında görevli İttihat ve Terakki'nin Murahhas-ı Mes'ulü Hamal Ferit bağlamında Varlık Vergisi ile 1915 Soykırımının bağlarını kadro ve zihniyet açısından deşifre eder. Bu noktada şahsi düzeydeki kadro devamlılığının da ötesinde, 'azınlık karşıtı' politikaların sadece biçim değiştirerek devamlılığından da söz etmek gerekiyor. Aksi takdirde, Ferit Hamal'ın Varlık Vergisi uygulaması sırasında kurulan 1 Numaralı Komisyon'a atanmasını açıklamak zorlaşır. Aktar, azınlıkları bu coğrafyadan kazımayı temel politika olarak devam ettiren zihniyetin süregenliğini apaçık ortaya koyar.

Toplama/çalışma kampları ile sınırlı bilgilerimiz Hacıdimitriadis'in son derece naif ve içten yazılmış günlükleriyle biraz daha aydınlanmıştır. Hacıdimitriadis'in günlükleri 22 Mart 1943 günü Sirkeçiden Aşkale Kapına hareketle başlayıp 10 Ağustos günü Karanlıkdere'ye yeni bir kamp merkezine hareketle bitmektedir. Bu beş aylık dönemi kapsayan günlükler önemli bilgiler ve ayrıntılar içermektedir. Günlüklerin yanında eşine ve çocuklarına yazdığı

mektuplar da Aşkale mahkûmunun ruh durumunu açıklayan önemli belgelerdir.

Sonraki günlerde nedamet getiren o günlerin psikolojik baskı aparatlarından gazeteci Feridun Kandemir'in; [O] günlerde istendiği kadar nakit para bulamamaktan başka günahları olmayan -ve bu durumlarını anlatacak bütün kapılar da yine tarafınızdan kapatılmış olduğu için çaresiz bir vaziyette kalan- bu altmışını geçmiş, hasta ve perişan insanları arkada kalan bütün eşyaları haraç mezat edilerek tamtakır bırakılmış bir odada aç ve sefil bir ailenin ızdırabiyle inletmek yetmiyormuş gibi bir de, Demiryollarının bilhassa emrinizle seçilmiş Nuh Nebiden [Nuh Peygamber Döneminden] kalma ışıksız, kalorifersiz, camları kırık, buz gibi vagonlariyle bir hayvan sürüsü halinde sevketmenin Türk'ün ulüvv-i cenabına [âlicenaplığına] yakışmaz bir hareket, hattâ cinayet olduğunu bilmez miydiniz? Sözleriyle tarif ettiği çileli Aşkale yolculuğu başlar.

22 Mart 1943

Saat [akşam] altı buçuk raddelerinde [Sirkeci] Demirkapı'dan vapurla hareket ettik. [5. Kafilede toplam] 60 mükellef idik. Haydarpaşa'da bir vagona konulduk. Her kompartımanda sekiz kişi idik. Eşyalarımızı dahi beraberimize verdiler. Herkesin 3-4 parçası var idi. Kompartımanlar, koridor dahi dolu. Kımıldayacak yer yoktu. Bu suretle saat yedi-yedi buçuk'ta Haydarpaşa'dan hareketle, [üç gün sonra, yani] 25 Mart 1943 Perşembe günü [öğlen] saat on ikide [Aşkale] Çiçekli istasyonuna geldik. Yolda yalnız su almamız için üç-beş arkadaşın istasyona inmesine müsaade ediliyor idi.

Feridun Kandemir Aşkale koşullarını kısaca şu sözleriyle tanımlar: O kış kıyamette, müthiş bir kar fırtınası içinde Haydarpaşa'dan hareket ettiğimiz dakikadan itibaren başlayan tahammül edilmez derecede sıkıntılı hayat, Aşkale'ye varınca bütün bütün azap verici bir hâl aldı.

Hacıdimitriadis ve arkadaşlarını çalışma yerine ulaşmaları zorluklar ve acılarla doludur. Hacıdimitriadis'in günlükleri Kandemir'in anlatımları ile çakışmaktadır. Yol boyu çekilen

acıların katmerlisi toplama/çalışma kampında kendilerini beklemektedir.. Aşağıdaki günlüklerde kısa anekdotlar Vergi kurbanlarının durumlarının vahametini gözler önüne serer. Sistematik bir insanlık dışı eziyet söz konusudur.

25 Mart 1943 ...Üzerimizde yalnız birer battaniye olarak geceyi geçirdik. Fakat yerimiz çok soğuk değildi. Çünkü beraberimizde yedi büyük, iki ufak cem'an dokuz inek arkadaşlar var idi ve bazen sıcak kalorifer suları ve bazen diğer vasıtalarla havaya sıcaklıklar veriyorlardı (!)

26 Mart 1943

... Hava daha fena, şiddetli kar tipisi devam ediyor idi. Yola çıktık bazı arkadaşlar istasyona gidiyor bazıları oradan dönüyor, bazıları da hamallarla eşyalarını almış gitmemiz lazım olan hana doğru yol almışlar idi. Kimsenin kimseden haberi yoktu. Sinemada görmüş olduğum bir Sibiryaya manzarası gözlerimin önüne geliyor idi... artık konuşmuyor idik... Ayaklarımın çiğnediği, gözlerimi dolduran ve devamlı yağmakta olan kardan yeni mukadderatım hakkında malumat almak istiyordum. Acaba benim için bir kefeni mi temsil ediyor idi?

27 Mart 1943

Hana yetiştik. Arkadaşlar iki oda işgal etmişler idi. 30-35 metrekarelik odaya 25 kadar kişi yan yana yerleşmişlerdi. Bir oda da biz bulduk. 50 metrekare kadar idi. Ancak üç penceresi var idi ise de camları yok idi. On beş arkadaş bu odayı aylığını 60 liradan pazarlık ettik. [Aşkale Mahkûmlarına teorik olarak günlük 90 kr yevmiye verilecektir]... Bu suretle, İstanbul'dan çıkdıktan sonra ilk olarak yataklarımızı serdik yattık.

30 Mart 1943

Hava müthiş soğuk, fena bir rüzgar esiyor ki donmak işten değil...Ancak gülüyorum zan

ederken gözlerimden yaş akıyor ağlıyor olduğumun farkında oldum... Biz Kandilli veya Çiçekli istasyonlarından 60 kuruşa tren [bileti] alabiliriz isek de buna müsaade edilmedi. Piyade olarak Erzurum'a gitmemiz lazım olduğu söylendi. Emir böyle imiş!

1 Nisan 1943

Bıyıklarımız kirpiklerimiz buz tutmuş bembeyaz idi. Hatla kaşkolümün ağzıma [gelen] tarafı dahi buz tutmuş idi.

2 Nisan

Hava yine sisli. Eşyalarımızı trenle göndermeği düşündük. 17 [kuruş] 100 kilo için verecektik. Müsaade verilmedi! Köyde yalnız iki araba bulduk, 50 lira istediler.

Hasta yatalak dinlenmemiş haraçoğlu'na[2] haracı denkleymeyenler Aşkale'ye yollanmıştır. Hacıdimitriadis bunları örnekler:

Bunların biri yatakta hasta, ağzından kan gelmiş [Konstantin] İatru, diğeri 70 yaşında [Bensiyon] Kamhi. Diğeri 62 yaşında Aram [Deresenyan], ayakları tutmaz bir arkadaş. Diğeri nüzüllü [felçli] Hristo Iliadis ve diğeri sıtmadan hasta [Istefanos] Sandukas.

Sürekli sistematik zorluklar çıkarılır.Zorlukların çözülmesi uzun zaman alır ve bu sırada soğukta ve açıkta bekletilmektedirler ayrıca seyirlik malzemedirler:

Bu muamelelerin hal olunabilmesi için bir saat kadar sokakta bekledik ve köylüler [tarafından] seyredildik... Erzurum halkı bizi seyre gelmiş ve çokları gülümser ve hakaretli sözlerle alay ediyorlardı.

Çalışmanın[3] kendisi bir eziyet olmasının yanında, Vergi kurbanları için bu insanlık dışı bir

hal almaya başlar:

Gurup binasında kazma, kürek ve el arabaları verdiler ve bina yolundaki kar ve sair pislikleri temizlememizi emrettiler. Saat 17.30'a kadar çalıştık. Bina etrafında seyirciler eksik değildi. Çalıştığımız yer arka sokak, geçitle-temizlikle alakası olmayan tam manası ile mezbelelik bir mahal idi. Öyle ki, havanın çok soğuk olmasına rağmen, kazmanın altından teafunlar [pis kokular] hissediliyor idi.

Dinlenmek yoktur yemek molası dahi ayakta verilmekte ayakta dinlenilmektedir(!):

Saat 12.00'den 13.30'a kadar istirahat verdiler. Halbuki oturacak bir taş dahi olmadığından ayakta yemek yedik ve 13.30'dan 17.30'a kadar çalıştıktan sonra otelimize döndük.

Erzurum'a geldiğimizde soğuktan, rüzgârdan hepimizin yüzü gözü şişmiş idi. Ben katiiyen tanınmaz bir hale gelmiş idim. Alnım, gözlerim, burnum, dudaklarım, yüzüm şişmiş ve yanmış idi...

Kar fırtınası, soğuk müthiş ve karayel rüzgârı, her taraf buz. Tecennün [çıldırtan] rüzgârları. El-zulum3 Saat 07.00'de hareket ettik. Yine İstanbul Kapusu'ndan transit yoluna gönderildik. Ovaya çıktık, rüzgârdan ilerlemek kabil değildi. Donacağız zannediyorduk, hatta yol çavuşumuz dahi vaziyetin çok feci olduğunu söylüyor idi. Köprünün bir tarafına sığındık, iki arkadaş geri dönüp komutana ricaya gittiler ki o gün için çalışmayalım. Gelen cevap menfi [olumsuz] idi. Mecbur olduk, yola devam ettik. Lâkin çalışmak gayrı kabil idi... Saat 12.00'de artık sabır [ve] tehammülümüz [direncimiz] kalmamıştı. Bizi daha iyi kurşuna dizsinler, kurtulalım diyerek artık geri dönmeye karar verdik. Guruba geldik. Komutan saat 14.30 [da] gelip gurup sokağında çalışmamızı tenbih etti ve saat 18.00'e kadar çalıştık.

... Saat 07.00'de hareket ederek 12.00'ye kadar mütemadiyen yolda çalıştık. 12.00'den 13.30'a kadar yemek ve istirahatimiz vardı. Halbuki her taraf kar, oturacak yer yok. Ayakda

rüzgârın karşısında bekledik. Saat 17.30'da hareket edip 18.30'da koğuşlarımıza yorgun, ölü halde döndük. Esasen yaşayan ölüler idik.

Vergi uygulaması amacına vardığını söyleyebiliriz. Vergi kurbanlarının tarihsel topraklarından, doğdukları coğrafya ile bağları kesilmeye başlar:

Çok defalar "İstanbul'dan gidelim," diye ailemin teklifine kulak asmadığımdan dolayı kendimi mesul tutuyordum. Elimdeki kazmayı kafama indirip, [kafamı] param parça yapmayı istiyor idim. Kendi kendime de, "istemiyorum" diyordum. Hayır, hayır delirmek istemiyordum... Bu felaketin neticesi delilik veya intiharla parçalanmasın diye dua ediyorduk... yaralı kalbimden kanlar akıyor zannediyordum.

İsyan edenler de yok değildir: "Esasen biz medeni haklardan iskat edildik. Bizi daha eyi kurşuna diziniz..." diye karşı çıkan Bay Sarfati intihari deneyecektir. Sarfati'nin ailesine trajik bir mektup bırakmıştır. Sarfati'nin de doğduğu topraklarla bağlarının kesildiğini görüyoruz.

Dini günlerinde istirahat verilmez hasta yaşlı dinlenmez işe çıkartılır. Hatta adli mahkûmlarla birlikte aynı mangalarda çalıştırılırlar. Giderek yollar uzar, koğuşlara dönmeleri saat 20.00'yi bulur, yorgunluktan dualarını bile yapamaz durumdadırlar. Hatta bir müddet sonra çalışma yerine gidişleri saat 12.00'yi bulur çalışma yerine varmaları ile dönmeleri bir olur çalışmadan geri dönerler. İçtimalarda itilip kakılır, kötü muamele yapılıyor ve hakaret edilmektedir. Bay Pinhas komiser tarafından dayakla karşılanmıştır.

Temel sağlık ihtiyaçlarının karşılanmamasının yanında ölüm tehlikesi karşısında dahi yetkililer duyarsızdır:

Evvelki gün bir köpek beş arkadaşına saldırmış, bunların içinde Bay Avraam Papadopoulos dahi vardır. Köpek öldü ve kuduz olduğu anlaşıldı. 20 gün hastahaneye günde iki defa giderek aşı

olmaları icap ediyor... Ancak kuduz aşısına gönderilmek istenilmez. Bu temel hakları dayakla karşılanır; Ben Avraam Papadopoulos'la beraber kapuya çıkmıştım ve konuşuyordum. Yanımıza koşarak muavinin geldiğini gördük. 'Nereye gidiyorsunuz?' dedi ve beni itip iki-üç metre geriye attı. Avraam Papadopoulos, 'aşı için gidiyoruz' demeye kalmadı üzerine hücum etti ve üç-dört şamar yüzüne vurmakla beraber üç-dört defa da ayaklarıyla vücuduna arka arkaya tekmeler indirdi.

Varlık Vergisi zannedildiğinin aksine sadece varlıklıları vurmamıştır. O her sınıftan insanları kısıncasına almıştır. Yoksullar da borçlarını ödeyemediklerinden dolayı Aşkale'ye gönderilirler. Dimirtiadis bunlardan örnekler verir. Burada 10 ve 20.000 lirayla vergilendirilip ceplerinde hiçbir şey olmayan insanlar var. Bu yoksullar diğerlerine hizmet ederek zorunlu ihtiyaçlarını temin etmektedirler. Bunlardan birisi bir tabak yemek karşılığında Nikolaidis grubunun bulaşıklarını yıkıyor. 18.000 lirala mükelleftir (maalesef Rum) ... 9. Kafile ile gelen arkadaşlar gayet fakir olduklarından ekmek ve karavana verilmediğinden gayet fena vaziyette olduklarını söylediler. Bu yoksullar İstanbul'daki Varlık Vergisi mükelleflerinin %43'üne tekabül etmektedir. Bugün 12. kafile geldi. Bunlardan Andronikos Kamer isminde 5.000 liralık mükellefin gayet fakir olduğunu söylediler. Mercan yokuşunda iki sene evvel terzi imiş. Fakir olduğundan Beşiktaş Kaymakamlığı tarafından tahkikat neticesi kendisine Fukara Karnesi [Yeşil Kart?] verilmiştir. Oğlu Ankara'da askerliğini yapıyor imiş. Kendisi de otomobil kazasına uğramış bir adam olup, başında üç nüfus ailesi var imiş. Yine tahkikat neticesi, asker aile yardımından 15 lira alıyor imiş. Kendisi son derece sefalet içinde bulunuyor... 10. kafileden [olan] fakirler bir ahırda toprak üzenin- konulmuş hasırlarda 15-20 kişi yatıyorlar.

Kampta ölümler başlar. Ölülerini birlikte defneder, duaları sırayla okurlar. Hacıdimitriadis kurbanlar arasındaki dayanışmaya dikkat çeker. İlk vefat Varlık Vergisi kurbanların sarsar: Saat sekiz buçukta [defin] vazifemiz hitam bulmuş idi ve yerlerimize dönmekte idik. Karanlık her tarafı sarmış bulunuyordu. Arkadaşlar yine yavaş yavaş ve keder içinde idiler sanki karanlıkta kaybolmuş olan saadetlerini arayıp bulmak üzere çıkmış hortlaklar gibi.

Kurbanlar 50 yaşın üstünde olduğundan koşullara dayanamalar ve ölümler arka arkaya gelir. Bensiyon Kamhi 75 yaşındadır ve tifüsten ölür. Kader arkadaşları mezarlıkta yan yana sıralanır. Ölümler kanıksanmaya başlar; Süküti [sessiz] ve dalgın bir halde hıçkırıklarımızı boğmaya çalışarak koğuşlarımıza döndük.

İmkanları olduğunda arkadaşlarının mezarlarını ziyaret ederler: Öğleden sonra arkadaşların mezarlarını ziyarete gittik... Dua yaptık ve mezarlara birer şişe derununda [içinde] isim ve vefat tarihlerini kayıtlı kağıt gömdük.

Yetkililer duyarsızdır. Vergi kurbanları bir anlamda ölüme terk edilmişlerdir. Vali Bey' varsın kudursunlar! Diyecek kadar pervasızdır. Yetkililer tam anlamıyla baskı mekanizmasının aparatlarıdır en küçük bir insani davranış göstermezler; Aşıya gitmekte olan ve dayak hadisesine şahit olan Bay Molho 'Beyefendi bizim aşı için gitmemiz lazım ve elimizde vesika ile gitmemize müsaade etmedikleri gibi, bilakis arkadaşımız dayak dahi yedi,' dedi. 'Evet, ben söyledim, dışarı çıkanları ezeceğim ve ezdireceğim hatta daha da ne yapacağımı göreceksiniz, kimseye de laf söylemesine müsaade etmiyorum,' deyip polislere dönerek 'Fen memurunun vesikasını dahi taht-u nazara [dikkate] almayacaksınız,' diye ilave etti. 'Beyefendi su almaya, yıkanmaya çıkamaz mıyız?' dedim. 'Hayır çıkmayacaksınız. Teneke varil getirteceğim burada işinizi göreceksiniz,' dedi... Aşı yapılacakların gitmesine müsaade etmesini istediğimizde, Vali Bey 'varsın kudursunlar!' Diyecektir

Vali Bey diğer arkadaşlardan dahi geçip polislere 'Vur-öldür-gebert' emirlerini vermiş 'Dava edecek [olan] beni dava etsin,' demiş. Bu suretle arkadaşlar hapsedilmiş ve birbirimizden ayrılmış bulunuyoruz. Kurbanların barınma, çalışma ve yaşam koşulları insanlık dışıdır.

Yorgo Hacıdimitriadis'in günlüğü Sivrihisar'da Karanlıkdere'ye hareket ile biter. Sivrihisar'daki şartların da son derce kötü olduğunu biliyoruz. Hacıdimitriadis'in yazacak fırsatı ve koşulları bulamadığını düşünüyoruz.

Dipnotlar

[1] Yorgo HacıDimitriadis'in Aşkale-Erzurum Günlüğü (1943) Ya. Haz. Ayhan Aktar, İletişim Yayınları, 2011

[2] Vergi kurbanları vergi mucidi Başbakan Saraçoğlu'nu haraçoğlu diye anmaktadırlar.

[3] Çalışma kelimesi acı çekme ve işkence aletinden türetilmiştir.

Kaynak: Birikim Dergisi, 01.10.2011

